

PROF. DR.
BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ
ARMAĞANI

**PROF. DR. BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ
ARMAĞANI**

Editör

Prof. Dr. Osman Karatay

ISBN

978-605-342-769-8

Akçağ Yayınları: 1771

Armağan Kitap: 11

İçeriği ile ilgili tüm hukuki
sorumluluk yazarlarına aittir.

1. Baskı: Ankara 2023

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 44397

© Akçağ Yayınları 2023

Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı
anlaşmalı olarak Akçağ Yayınları'na aittir. İzinsiz kısmen ya da
tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48 / 48 06070
İskitler / ANKARA

AKÇAĞ BASIM YAYIM PAZARLAMA A.Ş.

Saraykent Sanayi Sitesi Saray Mahallesi 52. Cad No: 23
Kahramankazan/Ankara

Tel. 0 312 432 17 98 433 86 51

Fax. 0 312 432 28 52

PROF. DR.
BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ

PROF. DR.
BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ
ARMAĞANI

EDİTÖR

PROF. DR. OSMAN KARATAY

DÜZENLEME KURULU

PROF. DR. TALİP DOĞAN

DOÇ. DR. AHMET HAŞİMİ

DOÇ. DR. ASLIHAN DİNÇER

DOÇ. DR. ERKAN HİRİK

DOÇ. DR. YAŞAR ŞİMŞEK

DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇİĞDEM USTA

DR. OSMAN KABADAYI

İÇİNDEKİLER

Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ'ın Öz Geçmişi

● 1-15

HATIRA YAZILARI

Ailesinden Bilgehan Atsız Gökdağ'a

Şöhret Aysun, İleriş Kutluk, İstemihan ve Bumin GÖKDAĞ

● 17-18

Bir Bilimsel Gezinin Günlüklerinden

Prof. Dr. Talip DOĞAN

● 19-25

Nasıl Bir Hocadır?

Doç. Dr. Aslıhan DİNÇER

● 27-28

Öğrenci Gözüyle Bilgehan Atsız Gökdağ

Dr. Osman KABADAYI

● 29-32

Kadim Dostum ve Arkadaşım Bilgehan Atsız Gökdağ

Prof. Dr. Abdullah ŞENGÜL

● 33-34

Karadeniz'e Bakan Odalarda

Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR

● 35-37

Türkolojiye Adanmış Bir Ömür: Bilgehan Atsız Gökdağ

Dr. Enver UZUN

● 39-44

Bilgehan Atsız Gökdağ'ın Yaratıcılığında Güney Azerbaycan

Doç. Dr. Galibe HACIYEVA

● 45-47

Rabguzi'nin Kısası'l-Enbiyâ'sının Paris Nüshası ve Klasik Devir Sonrası

Çağatay Türkçesinde Mahallileşme

Doç. Dr. Yaşar ŞİMŞEK

● 559-578

Eski Türkçede Türemiş Biçimleri Tanıklanan Bazı Sözcüklerin Türkiye Türkçesi

Ağızlarında Saklı Kalan Kök Biçimleri Üzerine Notlar

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah MERT

● 579-585

Eskişehir Çifteler Dikilikaya Köyü Ağzından Türkiye Türkçesi Ağızları

Söz Varlığına Katkıları

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem USTA

● 587-608

Alanya Yöresi Ağızları Atasözlerinde Yer Alan Unutulmaya Yüz Tutmuş

Kelimeler Üzerine Notlar

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Numan KÜÇÜKBALLI

● 609-617

'İnce Saz' ve '(Y)inçge Oyun' Üzerine

Dr. Öğr. Üyesi Hanife ALKAN ATAMAN

● 619-630

Türkçede Fiil Serileştirme ve

Eski Anadolu Türkçesindeki Yansımaları

Dr. Abdullah ÇİĞİL

● 631-640

Giresun Ağız Fiillerinin Tematik Sınıflandırılması

Dr. Kuban SEÇKİN

● 641-655

Turkanların İnanç Sisteminden Hareketle

Batı Türklüğü Halk İnançlarına Bakmak

Dr. Yaşar KALAFAT

● 657-664

Eskişehir Çifteler Dikilikaya Köyü Ağzından Türkiye Türkçesi Ağızları Söz Varlığına Katkılar

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem USTA
Karadeniz Teknik Üniversitesi
cigdemdusta@hotmail.com

Giriş

Eskişehir tarih boyunca coğrafi konumunun da etkisiyle çok göç alan bir yerleşim yeri olmuştur. Şehrin asıl etnik yapısını temsil eden Manav, Yörük, Türkmenlerin yanı sıra Balkan Muhacirleri, Terekeme, Acem, Gacal, Çıtak, Kırım Tatarı, Kazan Tatarı, Nogay, Karaçay gibi Türk unsurlar ve Çerkez, Arnavut, Boşnak, Kürt, Arap (Boz, 2017, s. 86), Abaza, Roman, Pomak gibi topluluklar (Boz-Aktaş, 2015, s. 30) şehrin nüfusunu teşkil etmektedir. Bu farklı etnik yapı nedeniyle Eskişehir ili ağızları, çalışmalarda, Manav ağızları (Doğru, 2017), Türkmen ağızları (Yıkımsı, 2015; İleri, 1993), Yörük ağızları (Sert, 2015) ve Balkan Muhacir Ağızları (İlbaş, 2015) gibi ayrı başlıklarla ele alınmaktadır.

Karahan’ın (1996, s. 150) tasnifinde Batı grubunda bulunan Eskişehir ili ağızları üzerine ilk bilimsel çalışma Caferoğlu’nun makalesidir (Sert, 2020, s. 19). Caferoğlu’na göre Eskişehir ağzı, çeşitli devirlerde iskân edilen “Türk boy, kabile, aşiret ve kavimlerinin” dil özelliklerinden mürekkep ve özellikle sınır köy ve sahalarında çevre illerin ağız hususiyetlerinin etkisi altında olan bir ağızdır. Eskişehir’in “öz şive”sinin Eskişehir’in eski neslinde veya bu özellikleri nispeten koruyan köylerde aramak gerekmektedir (1950, s. 15-16). Eskişehir ili ağızlarına dair malzemenin kaydedilmesine katkı sağlamak amacıyla

Caferoğlu'nun işaret ettiği husus dikkate alınarak bu çalışmada, Türkmen köyü¹ olan Dikilikaya'dan derlenen söz varlığı dikkate sunulmuştur.

Dikilikaya Köyü Ağzında Tespit Edilen Sözcükler

ahat. haddinden fazla olma. “amanın bu buydaylar ne büyümüş bu ahat ne”

aleyçik. bostan tarlasına tahtadan kurulan tek kişilik kulübe. “babam bostanları köpeklerden hırsızlardan göromak için aleyçikde yattı köpekler gece yer gavunları yarisını yer toprak tarafı galır üstünü yer serçeler çekirdekleri çitler”

DS'de *aleyçik*, “alacık: üzeri dal veya hasırla örtülen çoban evi, tarla, bostan, bağ kulübesi, çardak (2009, s. 178)” ve “içinde kaymak tutturmak için ağaç dallarından veya ince tahtadan yapılan kulübe (2009, s. 211)” olarak geçmektedir².

anafır. rüşvet. “mēmur anafır alıyomuş”

DS'de sözcük “*anafur*” şeklinde, iki anlamda bulunmaktadır: yolsuz elde edilen, çalınan şey; anaför (2009, s. 248).

analık. üvey anne, üvey kayınvalide. “benim anam analık işde babamın ilk eşi mefat etmiş babam anamı almış anam olmuş analık çocuklar gücÇügmüş bakım çocukları yāni”

DS'de *analık*, aynı manada bulunmaktadır (2009, s. 249-250).

anamın gız. kızkardeş. “anamın gızı gel bostan tarlasına gidek”

arese. ortalıkta boş boş gezen, işsiz dolaşan; boş boş, serseri gibi. “arese adama gız mı verilir”/ “arese arese dolanıyo”

DS'de “çok gezen, sürtük, işsiz dolaşan” anlamıyla yer almaktadır (2009, s. 300).

asiri tuvalet. alafranga tuvalet.

asortik. kibar, büyük şehirde büyümüş, sosyetik; sosyeteye özgü. “güler babannemiz yurTda büyümüş istanbulda yaşıyodu mēmur olmuş bizim amcamızla evlenmiş çok asortikdi biz tut korusunu bilmiyodu o zaman sene seksen beş nohut gavurduydum aā evladım tut korusunu nerden aldın dedi³”

assınmak. azımsamak. “ağam bi gazan et var niye assındın”

¹ Dikilikaya, 6360 sayılı kanunla “köy” tüzel kişiliklerinin ortadan kalkmasıyla mahalleye dönüşmüştür (Arslan, 2021, s. 2).

² Bu çalışmada, Derleme Sözlüğü'nde de bulunan sözcüklerin sadece Dikilikaya ağzında tespit edilen sözcüklerle aynı, yakın veya etimolojiye katkıda bulunacak anlamlarına yer verilmiştir.

³ Asortik kelimesi Türkçe Sözlük'te “giysilerini birbirine uygun giyen” ve “sosyetik” anlamlarıyla yer almıştır. Fransızcadaki “assortique” kelimesine dayanmaktadır.

DS’de sözcük, *azınsamak, azsınmak, azınsımak* vb. varyantlarla “az görmek” anlamıyla yer almaktadır (2009, s. 439-443).

atđıÇ. sapan. “babam atđıÇ yapardı süleyman ābim ziya ğardaşım güverçin avlardı onu da babam derdi ki güverçin avlaman güverçin dermişkine etimi yiyen doymasın boğumu çinneyen onmasın dermiş güverçin”

ayarsız. dengesiz, nerede ne yapacağını bilmeyen. “valla işde o tam ayarsız eşşek ayarsız bi gülüyo az sōna a ııyo deli deli ğonuşuyo”

DS’de sözcük, beş ayrı anlamda geçmektedir: deli, şuursuz; dōnek; terbiyesiz, edepsiz; namussuz; aşağılık, karaktersiz (2009, s. 408).

aymalamak. boş, saçma sözlerle lafı dolandırmak, sadede gelmemek. “aymaladın ne dicesen de ğayrı”

babalık. üvey baba. “abdil enişdenin babalı ı vardı babalık gibi deyildi pek iyiydi köylerde eskiden ö _retmen yokken ö _retmenlik yaparmış onlara bi şey deniyo mübaşir mi”

bacağsız. kısa boylu. “bacağsız kamil halamın o ıu veli babayın arkadaşısı”

bakım çocu ıu. kendi başına ihtiyacını göremeyecek yaştaki çocuk. “bakım çocuKları yani ğücÇük çocuKlar”

barlanmak. (turşu, pekmez vb. asidik yiyecekler için) üzerinde köpük, küf, mantar oluşmak; ham bir meyve yediğinde ağzında burukluk, acılık oluşmak. “turşunun bidonu hava alırsa barlanır”/ “ayva yedim a _zım barlandı”

DS’de kelime, “kirlenmek, paslanmak, küflenmek; mide bozukluđundan ağız paslanmak” olarak geçmektedir (2009, s. 534).

bekar duTmak. işçi tutmak. “dedem tarlaları sürdürmek için aliyi bekar duTmuş”

DS’de *bekar*, “çiftlik işlerinde çalışan işçi, rençber; uşak, hizmetçi; para ile tutulmuş özel sığırtaç; işsiz, boş” anlamlarıyla yer almaktadır (2009, s. 601).

bō _bey (bōğbey). zararsız, iğde büyüklüğünde bir örümcek çeşidi. “topra _an altında yaşar balmumunu çok sever balmumunu ipe yapışdırırdık toprakda delik delikten içeri atardık ona yapışır bō _bey”

DS’de *bō* “korkunç böcek, korkunç yaratık; iri ve zehirli örümcek (2009, s. 753)”, *bōğü* “iri akrep; dana burnu (2009, s. 765)”; *büğü* “toprak altında yaşayan, fındık büyüklüğünde, koyu kahve renginde, zehirli bir böcek (2009, s. 814)” olarak yer almaktadır.

buymak. çok üşümek, donmak. “bu ğış hava çok so _uk gitdi ğoyunlar dışarda ğalmış buyup ölcekler”

DS’de *buymak*, *buyumak*, *buyuhmah* gibi çeşitli şekillerde yer alan sözcük “donmak, üşümek” olarak geçmektedir (2009, s. 808). Eren (1999, 65) Anadolu ağızlarında olan buy- “donmak” ile buz arasındaki ilişkinin *düşündürücü olduğunu* ifade etmektedir.

bü büz (*büğbüz*). bedence güçsüzlüğünden dolayı beceriksiz. “eşşek bü büz bi goyunu güdemedi”

bürümek. hiç açıklık kalmayacak şekilde örtmek. “yorganı başına bürümüş yatıyo”/ “çoban kepene ü başına bürümüş uyumuş”

büzmece. çocukların topuklarında morarma yapan bir hastalık. “büzmece uyudur çok uyudur ziya dayın çok olurdu göca nineler ciletle çıntar topu unu üstüne de guru so an sarar”

DS’de “yeni doğmuş çocukların topuklarında çıkan bir çeşit yara; sinirin çekilip büzülmesi (2009, s. 834)” anlamlarıyla geçmektedir.

cede deli. çok deli, hiç akıllı olmayan. “vara ağam ceylana motur mu satılır ceylan cede deli”

cıkırık. kuyu çıkırığı. “cıkırıknan güyudan su çekerdik güyunun ahırını su ahırını suynan doldururduK bi metre genişlikde beş metre uzunlukda yarım metre yükseklikde ince uzun bunu doldurur yüzerdik maKbileynen”

DS’ de *cıkırık* “cıkırık (2009, s. 1168)” ve *cıkırık*⁴ “iplik bükme işinde kullanılan cıkırık (2009, s. 1163)” anlamlarıyla bulunmaktadır.

cingen. çingene; yüz­süz, devamlı bir şey isteyen. “cingenler ramazanda gece davul çalar”/ “eşşek cingen altın bilerzik yüssük hep saTdı”

cürülük. küçük, ufak tefek, zayıf. “eşşek cürülük evin işini ne zaman bitirdin de gezmeye gittin”

çıntıklı. kenarı çentik çentik olan bakır tabak. “annennemin mıklama yapmak için bakırdan çıntıklıları vardı”

çıntmak. hacamat yapmak, keskin bir aletle minik kesiler yapmak.

DS’de sözcük “bir şeyi ufak parçalara bölmek, doğramak, kesmek” olarak yer almaktadır⁵.

çintmek. çintmak. “elif eben dayının sırtını çinterdi bebekkene”

DS’de sözcük, “bazı hastalıklara karşı kan almak için başın çeşitli yerlerine ustura vurarak yaralar açmak; bir şeyi ufak parçalara bölmek, doğramak, kesmek; kabuğu çıkarıp içini almak (2009, s. 1230-1231)” anlamlarıyla yer almaktadır.

⁴ Sözlük, *çığrık* maddesine göndermektedir.

⁵ Sözlük, *çintmek* maddesine göndermektedir.

çoban ekme ği (ekmeği). madımak. “biz onun yeme ğini yapmayız aynı yemlik gibi yeriz onun yeme ğinden nolcağ duza bandırıp yerdik”

DS’ de sözcük “dağlarda yetişen, ekşimsi, katmerli içi çok sulu bir bitki (2009, s. 1254)” olarak geçmektedir.

çö ğ (çöğçöğ) durmak. (bebekler için) yürüme aşamasında birkaç saniye ayakta durabilmek. “bir aya yürür çö ğ duruyo”

çöğmek. (hayvan için) fazla yükten yere yıkılır gibi oturmak. “adı döndü döndü bibi ğarpuz ğavunları heybeye çok ğoyunca eşek de çöğmüş”

çör çöp. işe yaramaz ürün, döküntü. “amanın maKbile bacım sen pazardan çörü çöpü topla gel ğız emmim gelini bu ne böle dedim”

daddıravalli. tahtarevalli. “çocukgene daddıravalliye binerdik”

daKma ğafa. başkasının aklıyla hareket eden. “daKma ğafa bö ün (böğün) de evi satcam diye yola düşmüş”

dene tarana. bir tarhana çorbası çeşidi, taneli tarhana. “annenneyin babası yörük annesi tatar dene taranaya sarımsağ girmez biz ne et suyu ğoyyoz biz sade yapıyoz yayla çorbası gibi filimde kelo ğan içiyodu da siz bu çorbaya kelo ğan çorbası dediniz”

Yörede iki farklı tarhana çorbası bulunmaktadır: un tarhanası ve deneli tarhana. Deneli tarhana, kabuğu çıkarılmış buğday (yarma), nohut, yeşil mercimek ve yoğurt, yumurta, un, nane, pul biber, tereyağından oluşan terbiyeyle yapılmaktadır.

dınılamak. bir anda kaçmak. “ağamın geldi ğini görünce dınıladı”

dinek. robot gibi, sopa gibi duran kişi. robot gibi. “köyün bekçisi eşşek dinekinleri hiç ğorumaz ekinlere bekçi duTarız elinde zopa”/ “adam dinek dinek yürüyo”

DS’de *dinek*, “itaatsiz, inatçı dik kafalı; boynuzları dik ve sivri olan hayvan”; “dalları kurumuş ağaç gövdesi (2009, s. 1501)” anlamlarıyla geçmektedir.

dokumak. yaya yaya ezip sıvıyla bütün haline getirmek. “unu ğavur salça ğoy üstüne şimdik salçayı doğu”

dö üs (döğüs). sahtekâr, karaktersiz adam. “dö üs dö üs olmasa emmisini ğandırmağ”

düven. buğdayla samanı ayırmak için ata bağlanarak kullanılan üstü tahta, altında taştan dişleri olan tarım aleti. “selbi abam atlanan düven sürerdi”

ebiş cebiş. Ye’cüc ve Me’cüc. “zaman gelecek ebiş cebiş çıkcağ”

ekmek çekmek. ekmek yapmak.

emenmek. özenmek, itina göstermek. “emene emene hazırlandıydı yazık gelmemişler”

DS’de “dikkat etmek, özenmek; boş yere yorulmak, emek vermek, uğraşmak, didinmek, çok fazla emek vermek, çalışmak” manalarında yer almaktadır (2009, s. 1734).

eşşek çı _ rası. patika. “âdem âbimle aysel abam yaylaya eşek çı _ rasından gitdiler”

DS’de *çığra*, “karlı yerlerde kürekle açılan yol, taşlı yol, patika” olarak kaydedilmiştir (2009, s. 1160).

filikli. demlenmiş, kıvamını almış.

filiklenmek. demlenip kıvamını almak. “elif eben sarmayı filiklenmeyince yemezdi filiklenince sever”

gancıK. hayvanın dişi; edepsiz kadın. “eşşek gancıK demek zilli demek”

DS’de “dişi (insan veya hayvan için); hileci” olarak geçmektedir (2009, s. 1909).

gancıKlık yapmak. “adam arabayı bize sataca _ dı (satacağdı) başkasına satmış bize gancıKlık yaptı”

gavilleşmek. sözleşmek, anlaşmak. “halamgilnen mercimek yolmak için gavilleşdik”

gay duTmak. toprağın üstü suyla sertleşmek; (turşu, pekmez vb. asidik yiyecekler için) üzerinde köpük, küf, mantar oluşmak. “tarlayı sel almış üstü gay duTmuş ekinler çıkamamış”

Gay, DS’de “ekili olan tarlada, tohumun toprak üstüne çıkmasına engel olan sertleşmiş kısım; kustumuk” anlamlarıyla bulunmaktadır (2009, s.1943). *Gayasalanmak*, “havayla temas eden hamurun yüzü sertleşmek (2009, s. 1943); *gaysa*, “yağmurdan, selden sonra kuruyan toprağın bağladığı sert kabuk; açıkta kalan hamurun bağladığı sert kabuk (2009, s. 1950)”; *gaysak*, “yara üzerinde meydana gelen kabuk; su, süt vb. şeyler üzerinde meydana gelen zar (2009, s. 1951)”; *gaysaklanmak*, “sıvılar kabuk, zar bağlamak; mantarlaşmak (s.1951)”; *gaysamak*, “kaymaklaşmak (2009, s. 1951)” anlamlarında yer almaktadır⁶.

gayınna. kayınvalide. “gayınnası pek bildikliydi”

Aynı anlamda DS’de geçmektedir (2009, s. 1946).

⁶ Bütün bu anlamlara bakıldığında “(süt, yoğurt için) kaymak” kelimesinin etimolojisini “kay-: düz, ıslak, donmuş veya kaygan bir yüzey üzerinde sürtünerek kolayca yer değiştirmek (Türkçe Sözlük)” fiilinde değil burada aramak isabetli görünmektedir.

ğaylanmak. ğay duTmak. “topra  an  st   aylanırsa tohum onu delip  ıkamaz”/ “tur unun  st  barlanıyo  aylanıyo i de”

 aynata. kayınbaba. “eskiden  aynatalar  ok sıkıymı ”

Aynı anlamda DS’de ge mektedir (2009, s. 1948).

gelin bacı. amcanın karısı, yenge. “gelin bacı  ok  ocadı”

geri. atların  ekti i, yanlarında iki tahta perde olan  st  a ık saman arabası. “samanları labaynan saman gerisine doldurduK laba barma  barma  k rek demek  atal gibi olur”

 ıcı  ıcı barma . ser e parmak. “orta barma  ba  barma   alın  ıcı  ıcı barma ların ince”

DS’de * ıcının* k   k olmakla ba lantılı olan anlamları   yledir: ufak, yuvarlak kar tanesi, dolu, b   memi  ufak hayvan; kendinden k   klere aslanım,  ocu um anlamında seslenme  nlemi: Gel  ıcı gel (2009, s. 2025).

 ıyılmak. bir kuma ın etrafını tı la veya i neyle kenarlayarak d zeltmek; kapı veya pencereyi aralamak; (bebek i in) bir yere tutunarak y r meye ba lamak. “yazmanın kenarlarını tı ınan  ıyıldım”/ “ ızım  apıyı acıK  ıyıla”/ “y r m yo d  da (daha da)  ıyılıyo”

DS’de * ıyılmak*, “ arık yapılacak hayvan derisini par a par a kesip kenarını d zeltmek (2009, s. 2067)”;* ıyılmak* ve t revleri ise “kapı ve pencere gibi  eyleri aralık bırakmak” anlamıyla ge mektedir (2009, s. 2810).

 ıyılmak. midede yo un a lık hissetmek; midede ezilme hissetmek. “i im  ıyıldı  orban neyin yok mu”/ “ek i eri  i yediydim midem  ıyıldı”

DS’de “acıkmak” anlamında ge mektedir (2009, s. 2067).

 ızlık.  vey kız. “elif annemin  ızlı ı varımı  i de z lbiye abam”

DS’de kızlık, “ vey kız, manevi kız” olarak ge mektedir (2009, s. 2869).

 ocasak. kocasına a ırı derecede d    n, kocasını  ocuklarından bile  stte tutan. “amanın pek  ocasak”

  ce(li) tarana. dene tarana. “hacer abamlar   ce tarana der biz  oceli tarana deriz”

  gg z. mavi   zl . “  gg zlerin nazarı deyer”

  k. ermemi , ham. “bu domatezler   k yenmez”

DS’de de aynı manada yer almaktadır (2009, s. 2134).

görelmek. çok yorulduğu için hiç takati kalmamak, bitip tükenmek, yerinden kalkamayacak hâle gelmek. “halam çok göyun sa ınış işi bitirmiş amma görelmiş”

DS’de kelime “hayvanlar ters yatmak, kalkamamak” anlamında bulunmaktadır (2009, s.2158).

guldur. iki yana doğru penguen gibi yaylanarak yürüyen kimse. “halamın gızı dü ünde oynamaya çıkdı eşşek guldur”

gurK yatmak. (tavuk) civciv çıkarmak için yumurtanın üstüne oturmak. “ebemin tavu u odunların arkasına gurK yatarmış”

gurudanlı. çok zayıf. “eşşek gurudanlı ne zaman tarlaya çapa çapalamaya gidecek”

DS’de *kurudan* sözcüğü “verem hastalığı” olarak kaydedilmiştir (2009, s. 3012).

guruluğ. arkası kışlık odunları yağmurdan, kardan korumak için taş ve toprakla örülen duvardan; üstü ağaç çatının üstüne dümdüz dökülen topraktan; iki ağaç direktan oluşan, kenarları açık yer. “gızım gelirkene guruluğtan odun al gel guzineye atalın”

halı zili. halı kilim; ev eşyası. “hırsız halı zili ne varsa almış” / “eve halı zili almışlar”

DS’de *zili* kelimesi aynı şekilde “kilim” olarak geçmektedir.

harman süpürgesi. harman yerini süpürmek için çitlik otundan yapılan süpürge. “harman süpürgesini tarlada çıkan çitli ı (çitliği) alıyoz on tanesini alıp ba ılyoz (bağlıyoz) uçlarını da kesiyoz”

hır hışır. saman, tüy, döküntü vb. den oluşan çöp. “evin içi hep hır hışır”/ “rüzgar hırı hışırı avluya toplamış”

DS’de *hırthış*, “kullanılmış, işe yaramaz şeyler; hışır (2009, s. 2373)” olarak yer almaktadır. *Hışırın* ise “bir şeyin artığı, eziği, işe yaramayan kısımları, süprüntü; iri saman, tamamıyla samandan ayrılmamış arpa ya da buğday; arpa, buğday içindeki toz toprak; tezek kırıntıları; küçük (2009, s. 2377-2378)” anlamları bulunmaktadır.

hışır. hastalıklı, güçsüz kişi. “hep hışırsınız gızım işde atamızdan dedemizden böle el ne sa ıam”

DS’de *hışır*, “hastalıklı, zayıf, cılız, çelimsiz (insan ya da hayvan için)” olarak bulunmaktadır (DS, 1974).

hışır olmak. aşırı derecede yorulmak, hışırı çıkmak. “çoban göyunların altını süpürmüş hışır olmuş”

Hışır olmak, DS’de “parça parça olmak, ufalmak; eskimek, yıpranmak; hışırı çıkmak, çok yorulmak, yorgun olmak; hastalık ve yorgunluktan bitkin düşmek” anlamlarıyla geçmektedir (2009, s. 2378)

horanta. dede, ebe, anne, baba, çocuk, torun vb. temel aile üyelerinden oluşan ev halkı⁷. “dede ya horantaya ne eziyet ediyon otur oturdu _un yerde her şeye ğarışyon”

hilime. çiğ süt kreması. “süt makinesi var sütü makineynen çekeriz bi tarafından yā aķar bi tarafından süt aķar ona da hilime deriz tereyā yaparız”

Hilime, DS’de “çorba, pişmiş süt, aşure vb. yemeklerin üzerinde tutan ince kaymak; krema (2009, s. 2384)” olarak bulunmaktadır.

horlup. ne dediği anlaşılmayan, ağzı bir o yana bir bu yana şekilde konuşan. “horlupgil eskişere göçmüş gelmişler köydeki evleri yıkılmış”

hoyan. iş bilmeyen. “şimdiki ğızlar pek hoyan”

DS’de hoyan, “şaşkın” olarak geçmektedir (2009, s. 2422).

hökela. ukala. “valla dedengilin mütarı çok hökelaymış”

hökelalık etmek. ukalalık yapmak, çokbilmişlik taslamak. “dedem çocuklarına akıl vermiş onlar da hökelalık etmiş”

ıñlamak. istediği olmayınca veya ağırı sızıdan ağlar gibi ses çıkarmak. “yasemin amanın pek ıñlardı yere otururdu bigün ğızım ıñlama dedim çok ıñlayanın babası ölürmüş susdu ğayrı”

DS’de *ıñlamak*, “kendi kendine, yavaş sesle şarkı söylemek” ve “çok hızlı dönen topaç ses çıkarmak” anlamlarıyla yer almaktadır (DS, 1974).

i _delemek (iğdelemek). bir işi uzatmak. “ā yeter ğayrı ne i _deliyon yavrum bitir”

i _menmek (iğmenmek). utanarak çekinmek. “parayı verdim i _mendi almadı”

DS’de kelime aynı manayla kaydedilmiştir (2009, s. 2513).

kēri. sonra. “hadi bacım avluyu süpür ondan kēri de ğü _ümünen su ısıt”

DS’de “sonra, geri; ötürü, dolayı” anlamlarında geçmektedir (2009, s. 2755).

körpazar. bir ürünü fiyatını sormadan, düşünmeden, iyi mi kötü mü bakmadan satın alan. “beyye pazara gitti mi bi şey almasını bilmez körpazardır”

künkü. çok yaşayan, çok yaşlı. “āmet dedenin anası zala ebe doksan yaşına ğadar yaşadı künküydü”

⁷ Türkçe Sözlük’te “*halk ağzında* aile halkı” olarak verilen bu sözcüğün kökeni Farsça “hōrende”dir.

kürüyüp atmak. söküp atmak. “dayım dedemin köydeki evinin daşını topra ını her şeyi kürüdü atdı yeniden ev yaptı”

Kürümek, DS’de “kar, çamur, toprak vb. şeyleri kürekle sıyırarak atmak” anlamında bulunmaktadır (2009, s. 3049).

löp et. kemiksiz et. “şükriye abam göyunların içinde büyüdü ü için löp eti pek sever”

DS’de löp kelimesi “kemiksiz et”; “kaynatılmış ve iyice pişmiş yumurta” olarak bulunmaktadır (2009, s. 3093).

mācur. Balkan göçmeni. “aleyin mācur dāmādı varıdı receb seval gızının göcası aleyin aynur gızı var fadime gızı var mācur dāmādı pek severdi eminekin köyünden dāmaT da çiftelerli canım bizim gibi çiftelerli bizim köyün yanda hırsızören diye mācur köyü var mācurlar yuvka bilmezdi biz onlara yuvka verirdik onlar da bize fırında somun çeker verirdi mācurların biber turşusu çok güzel olur içi dolgulu biber domatez havuç sarımsak doldururlar”

DS’de kelime “göçmen” olarak yer almaktadır (2009: 3099)

mahana. sebep, bahane. “her şeye mahana bulma”

malayani. birinin arkasından konuşup yüz yüze gelince veya menfaati olunca onu öven⁸. “ne malayani adamsın”

mayıf. işine geleni yapan, söyleyen, nabza göre şerbetçi; nabza göre şerbet verir şekilde, ciddiyetsizce. “mayıfın teki adamı sevmiyom”/ “mayıf mayıf konuşuyo”

DS’de *mayıf* “yüze gülen, yaltakçı” manasında geçmektedir (DS, 1982).

mayıflanmak. işine geleni yapıp söylemek, nabza göre şerbet vermek. “ne mayıflanıyon garşımda”

DS’de *mayıflanmak*, “nazlanmak” manasındadır (2009, s. 3141).

oda. köy yerinde geçerken uğrayan yolcuların kalması veya erkeklerin toplanıp yiyip içip sohbet etmesi için yapılmış yer. “bizim köyde iki oda varıdı biri süllü dedenin biri benim dedemin süleyman dedenin köyde odası varıdı dışardan gelen misafirleri ğabul ederdik yatak verirdik yemek verirdik süleyman dedenin odasında a şamnan köyün adamları toplanır arabaşı çorbası içerdı çorbayı alırkana hamur düşüren bidākine çorbayı bişirir”

o ı ulluk (oğulluk). üvey erkek evlat. “halamın gelininin o ı ulluğu varıdı halamın gelini onu hiç istemedi”

⁸ Türkçe Sözlük’te kelime “malayani: boş ve yararsız, saçma” olarak yer almaktadır. Arapça “mālāya’ni” kelimesine dayanmaktadır.

DS’de oğulluk “üvey oğul, erkek evlatlık ve damat” olarak geçmektedir (2009, s. 3272).

ondäle yapmak. saçı lüle lüle yapmak. “abamın nişanında saçımı ondäle yaptılar”

öküzlük. büyükbaş hayvan ahır. “öküzlü _e gittim saman dökdüm”

öndüç. ödünç; düğünde, doğumda takılan, düğünde, doğumda iadesi beklenen altın hediye. “şükriye aba bende öndücü var gızıma çeyrek daKdı hasta sayrı olmassam dü _üne giderim”

DS’de *öndüç*, “ödünç” manasıyla yer almaktadır (2009, s. 3338).

postekil. bir kavun cinsi. “çiftelerde postekil meşurdur”

sanır. sağır, işitme duyusu olmayan. “sanır ğula _an sanır mı diyoz kekeç dili pelték küküm de dizlerinden yürüyemiyo o demek”

Standart dilde “sağır” olan bu kelimenin “bir taraf (iki olan şeyin biri, iki tarafın biri)” anlamına gelen (bk. Clauson, 1972, s. 840) *sınar* kelimesiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Buna göre doğal eksiltim süreci ile sağır < sanır < sanar kulaklı < sanar kulaklığ gelişimi olmuştur (Eren, 1999, s. 348). *ğ* sesi Türkçenin kollarında tarihi süreçte /n/ veya /g/, /ğ/, /y/ yönünde bir gelişme göstermiştir (Ercilasun, 2002, s.119) veya /ng/ şeklinde çözülmüştür (Demirci, 2014, s. 285). Sanır kelimesini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

santıldamak. (beden için) hafifçe sallanmak, zikzak çizmek. “ne santıldıyon hasta mısın”

savuşdurmak. uğurlamak, yolcu etmek. “a _şamnan bibimgili savuşdurduk”

sıkı. cimri. “anamın emmisi pek sıkıymış”

DS’de aynı manada geçmektedir (2009, s. 3606).

sıtKına. dikkatlice.

sıtarasız. düşüncesiz. “erkekler pek sıtarasız ğuzum sen daKma ğafana”

DS’de kelime, “sevimsiz, suratsız, çirkin; kılıksız, kötü giyimli; şanssız, alinyazısı kötü” anlamlarının yanı sıra *sıtarasız* şeklinde “uyuşuk, beceriksiz” anlamlarında da yer almaktadır.

simili. uyuşuk olan; uyuşukça. “simili bulguru dövüp de şuraya çıkamadı”/ “ne simili simili yürüyon”

siymek. işemek. “köpekler hep duvara siyer kediler yere işer”

DS’de kelimenin bu manasıyla bağlantılı olarak “hayvan işemek, sidiklemek; sızmak; koyun keçi vb. hayvanlar kızgınlık dönemlerinde tohum akıtmak” karşılıkları bulunmaktadır (2009, s. 3654).

somun çekmek. köy fırınında pişirerek ekmek yapmak. “işde şimdi köy fırınına kürekle atıp çekiyon ya ekmek küre _iyen küle küre _i deyil ekmek küre _i ayıdır pidecilerde görmüyön mu atıyolar çekiyolar işde ondan somun çekmek diyöz”

sucuKmak. suçlu hissederek utanmak. “yalançılı _ı ortaya çıkınca bu sefer de sucuKdu”

DS’de kelime, *sucukmak, sucuhmak, suçuhmah, suçukmak* gibi versiyonlarla ve “suçluluk duymak, utanmak” anlamlarıyla geçmektedir (2009, s. 3690).

süngüç. başparmakla işaret parmağı arasındaki mesafe ile gösterilen ölçü birimi. “sıçan aş damına bi süngüç aralık ordan girmiş”

DS’de “gergin durumdaki başparmakla işaret parmağı arasındaki açıklık, uzaklık (2009, s. 3717)” şeklinde aynı manayla geçmektedir.

sürütge. arese. “iş yapmayana çalışmayana sürütge diyolar”

süt damı. yemek yapılan ve süt ürünlerinin üretildiği yer. “aş damı süt damı aynı aşınan süt bi odada bişer un tandır ekmek bi odada bişer süt makinesi var”

şifemek. genellikle tatsızlık çıkmasını diye övmek, yaptığı şeyleri yüceltmek, huyuna gitmek. “deliyi şife boşver”

tırıklı. çok zayıf. “tırıklının teki git gızım onu kim nînesin”

DS’de *tırık*, “zayıf, kansız çansız, sıksa (DS, 1978)”, *tırıklamak da* “çok zayıflamak” olarak bulunmaktadır (2009, s. 3921).

topseki. posteki. “o ğavunun çekirdekleri top topdur ondan ğavuna topseki diyöz”

tömek. kambur. “dedeler ebeler yaşlandıKca tömek oluyolar ebem tömek oldu mesela”

DS’de *tömek*, “top gibi topak”; *tömmek*, “deride kabarıklık, şişkinlik oluşmak” anlamıyla bulunmaktadır (2009, s. 3983).

un damı. ekmek, yufka ve diğer hamur işlerinin yapıldığı mutfak. “un damı tandır damı aynı yer un damında sofra tâtası ekmek tâtası evirgeÇ saç bunlar bulunur”

ü _ünmek (üğünmek). ufanıp dökülmek. “üstünden toz ü _ünüyo süpürdüm geri her yer toz oldu bacım”

DS’de “öğütülmek; ufanıp dökülmek” olarak bulunmaktadır (2009, s. 4063).

ülger. erken ekilen ürünü vuran veya hayvanları hastalandıran rüzgar. “nohutu va _ında (vağtında) ekmessen nohutu ülger vurur”

vetsiz. yerli yersiz konuşan, davranan. yersizce, patavatsızca. “vetsizin teki”/ “vetsiz vetsiz konuşma”

DS’de *vet*, “gerek” manasıyla verilmiş, “vetsiz adam” örneğiyle tamamlanmıştır (2009, s. 4806).

yarma çorbası. kabuksuz, kırılmamış buğday yani yarma ve kemikli kuzu etiyle yapılan, üstüne tereyağ ve pul biber konulan çorba. “yok yok yarma çorbasına nane gönmaz nane dene taranaya dökülür annennen işkembeyi de nohutnan bişirir çok güzel olur öle yerdik biz”

yılkı. aile üyeleri, horanta. “bütün yılkı başında torun takka yoruluyo tabi”

zabānan. sabahleyin. “zabānan ba lıca pazarına vardık”

DS’de aynı manada geçmektedir (DS, 1979).

zere. tevekkeli değil, boşuna değil. “eve yalın ayak geldiymi zere döüş etmeye gelmiş”

DS’de “gerçek; çünkü, oysa (2009, s. 4834); boşuna, boşyere, hele; öyle, evet; aman sakın; hemen sonra (DS, 1979)” olarak kaydedilmiştir.

zılğar etmek. eziyet etmek. “niye şimdi yayan geldin söz dinnemiyon bana zılğar ediyon o lum”

DS’de “baskı, zorlama” manasıyla bulunmaktadır (DS, 1979).

zırtlan. sırtlan. “zırtlan da da (dağda) annenneni yemeye gelmiş annennen zırtlandan görKmuş tek gırmayı çekmiş zırtlan kaçmış”

DS’de, bununla bağlantılı olarak kelime, “sırtlan; terbiyesiz (DS, 1979); uzun, biçimsiz, aralıklı dış için (2009, s. 4839)” şeklinde yer almıştır.

zıbtmak. bir işten vazgeçmeye veya işten kaytarmaya uğraşırken bahaneler üretmek saçmalamak. “ğaynanası iş buyurmuş gelin zıbtmış işi duTmamak için”

zı armak (zığarmak). büyüğüne karşı gelmek, asi gelmek. “şimdiki zamanın çocukları zı arıyo bacım”

DS’de *zığarmak*, “büyüğüne karşı gelmek”; *zığarmak*, “karşı gelmek; kızmak, çıkışmak; mızıkçılık etmek” anlamlarında yer almaktadır (2009, s. 4836).

zılla. çok, tamamen. “bi gittim ki zılla ğaranlıkda oturuyo”

Kelime, DS’de “eğer; kesinlikle, hiçbir zaman (2009, s. 4837); hiç; her zaman (DS, 1979)” anlamlarında yer almaktadır. Yörede ise çokluk anlamıyla pekiştirme yaptığı tespit edilmiştir: zılla fakir: çok çok fakir; zılla aç: çok çok aç; zılla ayarsız: çok dengesiz, deli. Bu kelimenin zırcahil, zilzurna (çok sarhoş: DS, 2009, s. 4840), zilgara (kapkara: DS,

2009, s. 4840) sözcüklerindeki “zır/zıl” kısmıyla bağlantılı olabileceği düşünülmektedir.

zingıldamak. titremek “çocuk hasta olmuş ateşlenince zingıldadı vikis sürdük”

DS’de aynı şekilde, “sarsılmak, titremek (2009, s. 4837)” anlamında yer almaktadır.

vezilemek. ınılamak. “bacımın istediği olmayınca hep vezilerdi”

DS’de kelime, “hastalıktan, zayıflıktan, ağlar gibi ses çıkarmak” olarak yer almaktadır (DS, 1979).

Dikilikaya Köyü Ağzında Tespit Edilen Kalıp Sözler

Bir dilin söz varlığı yalnızca kelimelerden ibaret değildir. Deyimler, atasözleri, ilişki sözleri de dilin söz varlığını oluşturan diğer unsurlardır. Dikilikaya’dan derlenen kalıp sözler aşağıda yer almaktadır:

acıkan doymam sanarmış susuyan ganmam sanarmış. Uzun süre bir şeyin eksikliğini çeken kimse, sonradan o şeye ne kadar fazla sahip olursa olsun “yeterlilik” hissi yaşayamaz.

acın goynunda dürüm durmaz. Kazancı yetmeyen biri, birikim yapamaz.

a _ ır (ağır) daşı yel de götürmez sel de. Ağır başlı, olgun, temkinli insanlara hiçbir olay, kişi zarar veremez. Bu insanlar kötü durumlarda da olgunluklarını korurlar ve toplumda daima saygı görürler.

a _ ızlı (ağızlı) yüzlü. “Bir şeyin eksiksiz, iyi, kaliteli, gereğince olması” anlamına gelen sözdür. “a _ ızlı yüzlü bi şey yok pazarda” / “a _ ızlı yüzlü sofra hazırlamamış”

akılsız köpeği yol göcadır akılsız adamı el göcadır. Başkasına hizmet etmek veya sürekli el için uğraşmak insanı yaşlandırır.

allah da _na göre duman verirmiş. Bazı eksiklikleri çok düşündüğü için bir işe atılmaktan, yapmak istediği bir şeyi başaramamaktan korkanlara söylenen teşvik sözüdür.

arıyı duman insanı iman yola getirir. Arıyı zararsız, sakın hale getiren dumansa insanı da zararsız, olgun hâle getiren imandır.

arpa unun yo _usa (yoğusa) datlı dilin de mi yok. Misafiri güzel ağırlamak için iyi ikramlara ihtiyaç yoktur, hoş sohbet en güzel ikramdır.

benim gapımda yallan başğasının gapısında ür. Dostlarının nimetlerinden faydalanıp onların rakiplerinin veya düşmanlarının hakkını savunan insanları anlatan sözdür.

bi gılımış ikiye bölünmüş. Birbirine fizik bakımından çok benzeyen insanları anlatmak için kullanılan sözdür. “iki çocuk böle sanki bi gılımış ikiye bölünmüş gızım”

bize gelen hep geliyi siki deveye denk geliyi. Sürekli kötü, menfaatçi insanlarla karşılaşma bahtsızlığında söylenir.

bu yaşda yeni gelin büyük kız mı olcam. Gençlik dönemini geçmiş insanlara, “şöyle giyin, evine yeni eşya al, moda uy, şöyle davran” gibi sözler söylendiğinde kullanılan bir ifadedir.

bülbül güle garga çöplü _ e gider. İyi olan iyilikle kötü olan kötülükle uğraşır. Kötü kişiyle hareket eden kötülüğe bulaşır.

bütün yılka başında. Genelde aile büyüklerinin veya yaşça büyük olmasa da öyleymiş gibi davranılan birinin ailenin diğer üyelerinin (yılkinın) yükünü çektiği durumlarda kullanılır.

danadan olur buzza _a (buzağı), dökülür çamın gozza _a (kozağı). Anne nasılsa evladı da ona benzer. Anne iyiye evladı da iyi, kötüye evladı da kötü olacaktır.

daşın kökünün ye emi. Sofradaki hiçbir yemeği beğenmeyip de yemeyen kişiye söylenen bir sözdür.

delinin getirdi _ i odun kendine yetmez. Becerikli olmayan birinin yaptığı işin faydası olmayacağını anlatan bu söz aynı zamanda yörede dışarıya çalışmaya gidip de parasız dönen ya da az parayla dönenler için de sıkça kullanılır.

denginde olmayan deveyi görmezmiş. Bir sorun, adaletsizlik ne kadar büyük olursa olsun görmek istemeyen görmez, görmezden gelir.

dişi köpek yalanmayınca erkek köpek dolanmazmış. Kadın yüz vermese erkek onun peşine düşmez.

döşe döşe _ i (döşeği) otur aşa _ ı (aşağı). Gençliğinde iyilik yaparsan yaşlılığında bu iyilikler karşına gelir.

dünya götünü atmış bunlar düzlemeye galkıyo. Düzelmeye mümkün olmayan bir işi veya çözülmesi mümkün olmayan bir sorunu çözmeye kalkanlar için söylenen sözdür.

e _ iriyom (eğiriyom) ipi yok sallıyom sapı yok. Çalışıp uğraşp bir sonuç, getiri elde edilemeyen, elde edilemeyecek işler için kullanılır.

ekmek datlıca _ a (datlıcağa) yapmak. gereksiz biçimde övmek, dalkavukluk yapmak. “sen gardaşının ne oldu _ unu bilion ama ona ekmek datlıca _ a yapıyon”

emiş akış olmak. çok samimi, içli dışlı, yağ bal olmak. “gorkma sen şimdi birbirlerini yerler arkalarından atarlar bir aya galmaz emiş akış olurlar”

erim er olsun evim de çalı dibi olsun. Erkek yiğit, dürüst olduktan sonra kadın açısından evlilikte maddiyatın, zenginliğin önemi yoktur.

erken galkan işine geç galkan amı götü dışına. Erken kalkan işlerini yetiştirir. Geç kalkan işlerini yetiştiremez. Eli ayağına dolaşır.

erken galkan yol alır erken evlenen döl alır. Yapacakları işe erkenden başlayanlar kârlı çıkarlar.

eşek çamura çökmüş sahibinden güvvetli olmamış. Bir sıkıntıya düşüldüğünde başkasından fazla medet ummamak gerekir. Kimse bir başkasının sıkıntısı için çok çaba göstermez. En büyük çabayı yine kişinin kendisi gösterir.

gaba a _acın altında bin koyun yatar. “Tek çocuktan bir sürü insanın türeyeceğini, torunlar, torunların çocukları şeklinde neslin çoğalarak gideceğini” anlatan sözdür. Bu söz, özellikle tek erkek çocuğu olanları teselli için söylenmektedir.

Türklerde ağaç, kùltür. Türk mitolojisinde, inanışlarında ağaca atfedilen kutsallık kolaylıkla izlenebilir. Uygurların türeyiş efsanesinde Uygurların türeyiş i ağaçla ilişkilendirilir. Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz ikinci eşini ağaç kovuğunda görür. Reşideddin Oğuznamesi’nde Oğuz’un askerlerinden birisinin eşi ağaç kovuğunda doğurur, doğan çocuğa Kıpçak adı verilir. Bu çocuk tüm Kıpçakların atası olur. Yakutlar da ilk insanın ağacın içinde belinden yukarısı çıplak bir kadın tarafından beslendiğine inanmışlardır (Erdem, 2017).

Ağaç kùltüne dair önemli motiflerden biri “kaba ağaç”tır. Kaba ağaç, *türemeyi ve var olmayı* da simgeler. Dede Korkut’un hikâyelerin sonunda söylediği dualarda geçen “gölgeli kaba ağacın kesilmesin” temennisi, “soyun kesilmesin, neslin sürsün” anlamında düşünülebilir. Yine Tepegöz hikâyesinde, Basat’ın Tepegöz’e söylediği “Babamın adını sorar olsan kaba ağaç, anamın adını dersin kükremiş aslan, benim adımlı sorarsan Aruz oğlu Basat’tır (Ergin, 2010).” sözleri ağaçtan türeme motif iyle bağlantılıdır. Dede Korkut’ta olduğu gibi Dikilikaya’dan derlenen “*Gaba ağacın altında bin koyun yatar*” atasözündeki ağaçtan türeme motifinin izleri de çok eski tarihlere uzanan inançlara dayalı akışın kesintisiz devam ettiğini göstermektedir.

ganbır ganbır üstüne biner. Sıkıntılar, belalar veya tersliklerin biri bitmeden diğeri başladığında söylenen sözdür.

gaynanam yok dövecek gaynatam yok sövecek. Özellikle evle ilgili bir işin hemen yapılmasının gerekmediği durumlarda söylenen sözdür.

gaynanan (gaynanası) duysun. Anlatılan veya yaşanan bir hastalığın, belanın sevilen, yakın bir insana gelmemesi, gelecekse kaynanasının başına gelmesi için söylenen bir sözdür.

gaz yuralı gezdirmek. elde olmayan veya o an için bulunması mümkün olmayan bir şeyi aratmak, istemek. “sen bize gaz yuralı gezdiriyon bacım”

gızım tavuk gibi yumurtlasın gelinim göyun gibi güzulasın. Kızının malının çok, gelininkinin az artmasını isteyen kayınvalideleri anlatan bir sözdür.

geri dur binli geliyom birli. Kadersel olarak zenginin malına zarar gelmez, fakirin malına daima bir zarar gelir ve eksilir. Zengin şanslıdır, fakir bahtsızdır.

goşa yaşatmak. beraber yaşatmak, ayırmamak. “allah sizi goşa yaşatsın”

Koşa, DS’de “sınırdas, yan yana” ve ““mutlu ol” anlamında bir deyim”; *koşa karımak da* “beraberce yaşlanmak (yeni evlenenlere dilek olarak söylenir)” olarak kaydedilmiştir (2009, s. 2933).

gördüm duzun yokuşunu götüm aşşa _ a sarkışını beni _ ine gıyamam herifimi _ ini de veremem. Emek verilerek zorlukla elde edilen bir kazanç, kolayca başkasına verilemez, başkasıyla paylaşamaz.

Hikâyeye göre, bir adam köyün yakınlarında bir tuzladan tuz getiriyormuş. Karısı da tuzu konu komşuya dağıtıp tuz bitti diye sık sık adamı tuzlaya gönderiyormuş. Karısının emek vermeden elde ettiği tuzu rahatça hediye ettiğini anlayan adam bir gün karısını tuzlaya götürmüş. Tuzu bu sefer beraber getirmişler. Kadın çok yorulmuş, özellikle tuzu yokuştan çıkarmak tam bir eziyet olmuş. Ertesi gün kadın tuz istemeye gelen komşularına yukarıdaki sözü söyleyerek tuz vermemiş.

gurda guyruk ismarlama. Sahtekâr, düzenbaz, dolandırıcı biriyle iş yapılmaya kalkıldığında kullanılan bir sözdür.

guru dingil. çok zayıf. “eşşek guru dingil ilahi adı batasica”

guşguş akıllı. kararsız, sürekli ve kısa aralıklarla fikir değiştiren. “guşguş akıllının teki”

guymaynan guyu sulanır mı. Bir iş sürekli başkasından alınan destekle yürümez. Kişinin kendi imkânları ve iş kapasitesi olmak zorundadır.

halının altına suyu sal sonra da üstüne otur. Ortalığı karıştırıp hiçbir şey yapmamış gibi davranan insanlar için kullanılan bir sözdür.

hernen heç olmak. yazık olmak, boşa gitmek, işe yaramaz olmak. “pilavdan bi gaşık aldı gerisi hernen heç oldu”/ “nişanlısı nişandan dönmüş kimsede almadı gızı güzel gız hernen heç oldu”

her yer dandini. Özellikle evin dağınıklığını, karışıklığını, düzensizliğini anlatmak için kullanılan bir deyimdir.

herkesin ekmeğine çalacak gadar ya _ ı (yağı) var. İnsanlar başkasını kınamadan önce kendi ayıplarının veya kusurlarının da olduğunu unutmamalıdır. Kusursuz, ayıpsız insan yoktur.

hora yaramamak. (yapılan iş için) bir işe yaramamak. “bu nasıl sarma göcaman hora yaramıyor gaK git şurdan”

*i _de (iğde) de suç var çarıkda da*⁹. Olanlarda tüm tarafların suçu olduğunu ifade etmek için söylenen bir söz.

iki taş diksem olur bi paca kime yârim desem olur bi göca. Evleneceği insanda çok fazla özellik aramayan, insanlığa önem verenler için kullanılan sözdür.

incilib gıncılmağ. mayıflanmak. “sana bi soru sorduK ne incilib gıncılıyon bacım doğru dürüs gönuş”

ite dalanasiya çalıya dolan. İki sıkıntılı durumdan daha az kötü olanının seçildiği durumlarda söylenir.

kâsı mısın? “sana ne, seni ilgilendirmez” manasında bir söz. “mevlüd ağam adama kâsı mısın var git şurdan dedi”

kedi öldüye yatmağ. uyurculu _a vurmak.

kendi başını ba _layamayan gelin başı ba _lamaya galkar. Kendi sorununu çözemeyen, beceriksiz insanların başkalarının sorunlarını çözmeye talip olması durumunda söylenir.

keleye mi geleceken bo _aya mı geleceken. İnekler boğayla (keleyle) çiftleşmek istediğinde çok tuz yediği için çok tuzlu yiylene benzetme niyetiyle söylenen bir sözdür.

(kim) nînesin. “Kim ne yapsın, umrumda değil, umurlarında değil” anlamında kullanılan, zaman zaman sitem de içeren bir sözdür. “kim nînesin gızım hani garişiyom mu ne zaman garişiyom naparlarsa yapsınlar”

köpek takkadan ne anlar dingildese düşer. Görgüsü, bilgisi olmadığı halde bir durumu, faaliyeti, zevki küçümseyenler için söylenen sözdür.

nalet halkasını boynuna daKmağ. evlenmek.

Dini bir inanışa göre şeytan Adem’e secde etmediği için lanetlenir ve boynuna lanet halkası geçirilir (A. Z. Gümüşhanevi, 2014, s. 38). Argoda da lanet halkası, evlilik yüzüğü manasına gelmektedir¹⁰.

nemmen. Genellikle kızgın veya sitemli bir tavırla “bilmem” anlamında kullanılan bir sözdür. “-gelinin niye gelmedi fadime aba –nemmen”

ölüyün körü. Bir konuyu, suali tekrar tekrar soran ama cevabı bir türlü anlamayan kişilere karşı söylenen kızgınlık sözüdür.

⁹ iğ. pamuk, yün vb.nden iplik eğirmekte kullanılan, ortası şişkin, iki ucu sivri ve çengelli olan, ağaçtan yapılmış araç, eğirmen, kirmen (Türkçe Sözlük).

¹⁰ Parmağında nikâh yüzüğü olmadığını görerek «Lanet halkası takmıyor!» dedi. Mamafih bu ne ifade ederdi (Fosforlu Cevriye’dan...) (Derviş, 1968, s. 97).

DS’de kalıp söz olarak *öllüğün körü, öllüyün körü, öllünün körü, ölüñ körü* şeklinde geçen bu ifade “kızınca söylenen bir sövgü” anlamında yer almaktadır (2009, s. 334). Buradaki kör, muhtemelen Farsça *gur: mezar* (Bayat, 2008, s. 209) kelimesine dayanmaktadır (bk. Duman, 2019, s. 17).

ön teker nere arka teker ora. Kıdemce, yaşça büyük ya da mertebeli olanın iyi veya kötü yaptığı her şey örnek alınır.

önünden geçip arkandan guyu gazar. Yüze gülüp arkadan sinsice iş çeviren insanlardan bahsetmek için söylenen sözdür.

övünme ördek gibi götün çıkar bardak gibi. Çok övünen insanların nazardan başına kötü olaylar geleceğini anlatan sözdür.

ulu _un (uluğun) aşu tez bişer iki gaynar bi coşar. Şaşkın, beceriksiz insan iş bitmeden iş bitti der, özensiz iş yapar.

ümü _ü sıkılmış horoz gibi yudKunmak. bir şey söylemek isteyip bir türlü söyleyememek.

üstüne çökmek. tecavüz etmek. “biri üstüne çökmüş suya atladı mefat etdi”

pabucunu şıpırdatmak. bir işi yaparken hızlanmak. “pabucunu şıpırdat bacım haydi”

salaca gitti salaca geldi. Bir iş için hızlıca gidip bir şey yapamadan hızlıca dönen kişi için kullanılan sözdür.

sarı buydayı verdimse sana sarı gelini de mi verdim. Bir işin iyi olmasında ustalık; malzeme, alet ve tariften daha önemlidir.

Bu söze dair yörede anlatılan hikâye şöyledir: Biri komşusunda çok lezzetli bir ekmek yemiş. Ekmeğin sarı buğdaydan yapıldığını öğrenince komşusundan sarı buğday istemiş ve ekmek yapmış. Ancak ekmeği komşununki gibi güzel olmamış. Komşusuna “Ben de ekmeği sarı buğdaydan yaptım ama seninki gibi olmadı” deyince komşu yukarıdaki sözü diyerek maharetin buğdayda değil kendi ustalığında olduğunu usulünce söylemiş.

sen hala dâ kel hüseyine mi tıraş oluyon. Başkalarının çoktan öğrendiği bir bilgiyi, konuyu, haberi yeni öğrenen birine söylenir.

senin güttü _ün davar gadar bizim govaladı _ımız çoban var. Bir konuda birinden çok daha fazla tecrübeli olmayı anlatan bir sözdür.

tavuk boğu gibi bulaşmak. birini sürekli rahatsız etmek, rahat bırakmamak, birine musallat olmak. “eşşoğlu eşek tavuk boğu gibi bulaşdı gavat”

tek durmayanın teknesi devrilir. Doğru işler yapmayan birisi mutlaka sonunda zarara uğrar.

tek tek yedim de tükenmez sandım babamın evine duyulmaz sandım üç günlük gelin dö _ülmez sandım. Bir işin sonunu düşünmeyen, boş özgüvenle

ciddiyetsizce, lakayt bir şekilde hareket eden, nihayetinde sıkıntı çeken kişiler için söylenen sözdür.

Yörede anlatılan hikâyeye göre yeni gelinin biri ev halkı tarlaya giderken yeni gelin olmanın ayrıcalığı ile evde kalmış. Gelinin ikindiye doğru karnı acıkmış. Kaynanasının akşam yemeği için sardığı sarmaları, “bir tane daha, bir tane daha” derken bitirmiş. Akşam eve gelip de sarmaların hepsinin yendiğini gören kaynana, gelini dövmüş. Gelin de onun üstüne yukarıdaki sözü söylemiş.

teli gırık. deli. “emme bana teli gırık demiş”

tırân tırân atmak. çok sinirli konuşmak, bir şeyi sinirli şekilde anlatmak. “hüseyin şöle bacım tırân tırân atıyo”

tuluk gibi. şişman, gürbüz. “çocuk amanın şöle tuluk gibi”

Tuluk, DS’de buradaki anlamla bağlantılı olarak şu manalarıyla yer alır: pekmez, peynir, yağ vb. şeyler koymaya yarayan ya da yayık olarak kullanılan deri, tulum; tombul, şişman; hayvanın sidik torbası. Yörede içine genellikle çökelek peyniri, yağ basılan hayvan derisine *tuluk* denmektedir. Bütün olarak çıkarılan deri, tuzlanarak en az üç ay kurumaya bırakılır. Sonrasında tüyleri kırılarak un ve sudan oluşturulan hamur ile kaplanır. Bir gün sonra tüyler dökülür. Tuluğa çökelek basılacaksa çökelek sopası kullanılır. Çökelek sopasının el tutma kısmı ince, peynir basma kısmı kalındır. Tuluğun alt kısmı düz kesilip kol kısımları kesilmediği için tuluk doldurulup yere oturtulunca adeta bir çocuğa benzer. Bu nedenle “tuluk gibi” ifadesi daha çok çocuklara kullanılan ve sevgi içeren bir ifadedir.

uyurculu _ a (uyurculuğa) vurma. uyumuş gibi yapmak. “uyumuyodu uyurculu _ a vurdu”

üstüne örkünü atmak. birinin üstüne sorumluluklarını bırakmak, yükünü yüklemek.

va _ at (vağat) bişirmez vo _ ot bişirir. Bir işin yapılabilmesi için uygun araca veya malzemeye ihtiyaç vardır.

Yörede anlatılan hikâyeye göre kayınbabası geline “Biz tarladan gelene kadar tavuğu pişir.” demiş. Dönünce bakmış ki tavuk pişmemiş. Geline bu kadar vakitte tavuğu pişiremedin mi deyince gelin “Va _ at bişirmez vo _ ot bişirir: Vakit pişirmez ot yani ateş pişirir, ateş yoktu.” demiş. Ana Türkçede, Türkmencede *öt* kelimesindeki ünlü uzunluğunun burada, bu şekilde görülmesi, dikkat çekicidir.

yandı _ ı (yandığı) yerde sönsün. Bir ölüm veya felaket haberi üzerine konuşulduğunda aynı olay başka kimsenin başına gelmesin diye söylenen bir alkıştır.

yokuşdan aşşa _a gidişini götün arka sarkışını. Kendini beğenen, kibirli insan komik duruma düşer ve çıktığı yerde çok durmaz.

Sonuç

Teknolojik gelişmeler ve eğitim imkânlarının en küçük yerleşim yerlerine kadar ulaşmasıyla standart ağzın diğer ağız konuşurları üzerindeki etkisi giderek artmıştır. Bunun neticesinde ağızlara ait unsurların kullanımdan düşmesi hızlanmıştır. Dolayısıyla etimolojik, etnolojik, sosyolojik, folklorik bakımdan da çok kıymetli olan bu unsurların kaydedilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu çalışma, Eskişehir'in Çifteler ilçesinin Dikilikaya köyünden (şimdi mahalle) derlenen söz varlığını içermektedir. Türkmen köyü olan Dikilikaya elli yılda nüfusunun büyük kısmını kaybetmiştir. 1965'te 295 kişinin ikamet ettiği köyde, 2005 verilerine göre 17 kişi bulunmaktadır (Kara-Şahbaz, 2016, s. 377). Çalışmada, köyden derlenen sözcükler, Derleme Sözlüğü'nde taranmıştır. Bazı sözcüklerin sözlükte olmadığı, bazı sözcüklerin sözlükteki kelimeyle aynı anlamda olmadığı, bazılarının da aynı anlamda olup Eskişehir veya Eskişehir-Çifteler kaydıyla bulunmadığı belirlenmiştir. Sözlükte bulunan kelimelerin *tespit edildiği diğer yerlere bakıldığında* Dikilikaya'nın sadece coğrafi olarak değil söz varlığı bakımından da Türkiye'nin en doğusundan en batısına kadar uzanan bir hattın merkezinde olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, M. U. (2021). *6360 Sayılı Kanuna Göre Köylerin Mahalleye Dönüşümü: Eskişehir Çifteler İlçesi Örneği*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BAYAT, F. (2008). *Orta Türkçe Sözlük: 11.-17. Yüzyıllar*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- BOZ, E. - S. GÜNAY AKTAŞ (2015). "Eskişehir İli Kırsal Güncel Etnik Yapı". *Diyalektolog*. 10: 1-34.
- BOZ, E. (2017). "Türkiye'nin İlk Dil Atlası: Eskişehir İli Dil Atlası". *Türk Dili*. 789: 80- 92.
- CAFEROĞLU, A. (1950). "Eskişehir Ağızları Üzerine Bir Deneme". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. IV(1-2): 15-33.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etimological Dictionary of the Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- DEMİRCİ, Ü. Ö. (2014). "G'li Damak / ɲ /si ve Bunun Ardahan Yerli Şivesinde Çözülmesi Üzerine". *Turkish Studies*. 9/6: 275-289.
- DERVİŞ, S. (1968). *Fosforlu Cevriye*. İstanbul: May Yayınları.
- DUMAN, M. A. (2019). "Gibi Edatının Tahkiyeli Üslupta Kullanımı Çevresinde Paul Henle'nin Metafor Anlayışının Tahlili". *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi*. 3/1: 1-23.
- DOĞRU, F. (2017). *Eskişehir İli Manav Ağızları*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Doktora Tezi).
- DS. (1974). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü: VII*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS. (1978). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü: X*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS. (1979). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü: XI*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- DS. (1982). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü: XII*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DS. (2009). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü: I-VI*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2002). *Kars İli Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDEM, E. (2017). "Türk ve Slav Mitolojisinde Ağaç Kültü". *I. Uluslararası Türklerin Dünyası Sempozyumu (11-14 Mayıs 2017)*. Ankara: 243-356.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- ERGİN, M. (2010). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GÜMÜŞHANEVİ, A. Z. (2014). *Mealli ve Açıklamalı Esmâü'l-Hüsna*. İstanbul: Ailem Yayınları.
- İLBAŞ, S. (2015). *Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- İLERİ, C. (1993). *Eskişehir Türkmen Ağızları (Fonetik, Morfolojik İnceleme- Metinler-Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KARA, H. - ŞAHBAZ, H. (2016). "Geçmişten Günümüze Çifteler İlçesinde Göçler". *Tarih Okulu Dergisi*. 26: 363-388.
- KARAHAN, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SERT, G. (2015). *Eskişehir İli Yörük Ağızları*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yüksek Lisans Tezi).
- SERT, G. (2020). *Eskişehir İli Yörük Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YIKMIŞ, S. (2015). *Ağız Atlasları Hazırlama Yöntemleri ve Eskişehir İli Türkmen Ağızları*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).